

bü'n-Nuşre'sini de anmak gerekir (son üç eser hakkında bk. Poonawala, *Biobibliography of İsmâ'îlî Literature*, s. 38, 42, 86). Ayrıca Kâdî Nu'mân, Hamîdüddin el-Kirmânî, Ali b. Muhammed b. Velîd, İbrâhîm b. Hüseyin el-Hâmidî gibi Karmaî müelliflerinin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamış eserleri vardır (Karmaî müellifleri ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Tâhâ el-Velî, s. 159-222).

Karmaîler'in gelişmesiyle birlikte İslâm âlimleri onların inanç ve düşünce sistemlerine dair ya belli eserlerinde bölüm açarak yahut müstakil kitaplar yazarak reddiyeler kaleme almışlardır. İçlerinde Sâbit b. Eslem en-Nahvî, İbn Şâzân en-Nisâbü'rî, Kâdî Abdülcebbar, Gazzâlî, Takıyyüddin İbn Teymiyye gibi âlimlerin de bulunduğu birçok müellif bu konuda eser telif etmiştir. Tâhâ el-Velî bu müelliflerden yirmi beş kadarını eserleriyle birlikte tanıtmaktadır (a.g.e., s. 225-272). Burada, Karmaîler'i yakından tanımak maksadıyla onların mezheplerine girip kendileriyle ilgili tarihî mâlûmatın yanı sıra gözlemlerine dayalı bilgiler de veren İbn Mâlik el-Hammâdî'nin *Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye ve ahbârü'l-Karâmiya* ile (nşr. İ. Attâr el-Hasenî, Kahire 1939) Muhammed b. Hasan ed-Deylemî'nin *Beyânü mezhebi'l-Bâtıniyye* (nşr. R. Strothmann, İstanbul 1938) adlı eserlerini de zikretmek gerekir.

Konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen modern çalışmalardan, Karmaîler'in tarihîyle onların temel kaynakları ve haklarında yazılan reddiyeleri ele alan Tâhâ el-Velî'nin *el-Karâmiya* adlı eseri önemli sayılmaktadır (Beyrut 1981). Ayrıca Mustafa Gâlib'in *el-Karâmiya beyne'l-meddi ve'l-cezr* (Beyrut, ts.), İsmâil el-Mîr Ali'nin *el-Karâmiya* (Beyrut 1403/1983) ve Hasan Bezzûz'un *el-Karâmiya beyne'd-dîn ve's-sevre* (Beyrut 1997) adlı eserleri de sayılabilir. Batılı müelliflerin çalışmalarına gelince Louis Massignon, Karmaîler hakkında eser yazan yahut ilgili eserlerinde konuya genişçe yer veren otuz üç yakın şarkiyatçının çalışmasından söz eder (*A Volume of Oriental Studies*, s. 337-338). Bu hususta onun kaydetmediği Samuel Miklos Stern, Wilfred Madelung, George T. Scanlon ve Wiladimir Ivanow gibi araştırmacıların çalışmaları da dikkate alınmalıdır (müelliflerin eserleri hakkında bk. *EP* [İng.], IV, 665).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "kırmıç" md.; Herodotos, *Tarih* (trc. Müntekim Ökmen), İstanbul 1973, IV, 174, 183, 184; Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, s. 61-64; Ta-

berî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), IX, 419; X, 23-27, 64, 71, 77-79, 95-97, 121-134; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 20; Sâbit b. Sinân, *Târîhu aḥbârî'l-Karâmiya* (Süheyl Zekkâr, *Aḥbârü'l-Karâmiya* içinde), Dimaşk 1402/1982, s. 5-70; Makdisî, *Aḥsenü't-teḳâsim*, s. 93-96, 242; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, Kahire 1915, II, 55-62, 129; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. M. Ganîzâde), Berlin 1340, s. 123-126; Ebû Muhammed Abdân, *Şecere-tü'l-yakîn* (nşr. Ârif Tâmir), Beyrut 1402/1982, s. 10, 32, 36; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il* (nşr. Hayreddin ez-Ziriklî), Kahire 1928, IV, 40, 61-62; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 1-8; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 444-449, 493-494, 511-513; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXV, 187-317, 448-449; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XXIV, 82-92; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 346-352; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'îvî), Beyrut 1407/1987, s. 255-271; a.mlf., *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1387/1967, I, 22-29, 151-179, 180, 202; Nehrevâlî, *Aḥbârü Mekkete'l-müşerreffe*, Göttingen 1274, III, 162-168; W. Ivanow, *İsmaili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids*, Calcutta 1942, s. 68-69; a.mlf., "İsmailis and Karmatians", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, XVI, Bombay 1940, s. 43-85; M. A. Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1971, II, 102-130; L. Massignon, "Esquisse d'une bibliographie qarmate", *A Volume of Oriental Studies* (ed. T. W. Arnold - R. A. Nicholson), Amsterdam 1973, s. 329-338; a.mlf., "Karmaîler", *İA*, VI, 352-359; a.mlf., "Şâbâsiye", a.e., XI, 266; İsmail K. Poonawala, *Biobibliography of İsmâ'îlî Literature* (ed. T. Joseph), California 1977, s. 38, 42, 86; a.mlf., "Qarâmitah", *ER*, XII, 126-128; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 317-347; Tâhâ el-Velî, *el-Karâmiya*, Beyrut 1981, s. 159-222, 225-272; Süheyl Zekkâr, *Aḥbârü'l-Karâmiya*, Dimaşk 1402/1982; S. M. Stern, "İsmâ'îlis and Qarmatians", *Studies in Early İsmâ'îlism*, Jerusalem 1983, s. 289-298; a.mlf., "The Early İsmâ'îlî Missionaries in Persia and in Khurâsân and Transaxonia", *BSOAS*, XXIII (1960), s. 56-90; M. Ahmed el-Hatib, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-İslâm*, Amman 1984, s. 123-179; Fâruk Ömer, *Târîhu'l-halici'l-'Arabî*, Bağdad 1985, s. 188-194; O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 39-50; C. Brockelmann, *Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye* (trc. Nebîh Emîn Fâris - Münîr el-Ba'lebekkî), Beyrut 1988, s. 228-231; F. Daftary, *The İsmâ'îlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1989, s. 91-143; a.mlf., "Karmatians", *Elr*, IV, 823-832; Ârif Tâmir, "el-İsmâ'îliyye ve'l-Karâmiya", *el-Meşrik*, LIII/4-5, Beyrut 1959, s. 557-578; Abdülmecid Âbidîn, "el-Karmâniyyûn", *el-Mecelletü't-târîhiyyetü'l-Misriyye*, XI, Kahire 1963, s. 167-174; J. Salt, "The Military Exploits of the Qarmatians", *Abr-Nahrain*, XVII, Leiden 1978, s. 43-51; De Goeje, "el-Karâmiya", *el-Bâhiş*, sy. 5-6, Paris 1979, s. 312-317; Faiza Akbar, "The Secular Roots of Religious Dissidence in Early Islam: The Case of the Qaramita of Sawad al-Kufa", *JIMMA*, XII/2 (1991), s. 376-390; Ali Ekber Ziyâî, "Taḥlîl-i der Bâre-i Menâbi-i Karâmiya", *Keyhân-i Endişe*, sy. 41, Kum 1371 hş./1992, s. 120-127; W. Madelung, "Karmaî", *EP* (İng.), IV, 660-665.

SABRİ HİZMETLİ

KARRÂB

(الْقَرَاب)

Ebû Ya'kûb İshâk
b. İbrâhîm b. Muhammed el-Karrâb
es-Serahsî el-Herevî
(ö. 429/1038)

Hadis hâfızı, tarihçi.

352'de (963) Herat'ta doğdu. Muhtemelen ailesinde cam eşya yapımı ile uğraşan biri sebebiyle Karrâb veya İbnü'l-Karrâb lakabıyla meşhur oldu. Babası ile, Şâfîî fakihî olarak tanınan ve pek çok eserin müellifi olan (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 380) ağabeyi Ebû Muhammed İsmâil de ilimle meşgul olmuşlardır. Karrâb kısa bir süre için Nişâbur'a gidip geldi ve bir daha Herat'tan ayrılmadı. Hadis öğrenimine büyük önem verdi, birçok hocadan istifade etti ve Herat muhaddisi unvanıyla anıldı. Başta anne tarafından dedesi Muhammed b. Ömer b. Hafsiye olmak üzere Serahs hatibi Abdullah b. Ahmed b. Hammûye es-Serahsî, Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî, Semerkant kadısı Halîl b. Ahmed es-Siczi, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Abdullah İbn Hamîrûye gibi âlimlerden faydalandı. Ahmed b. Ebû Âsım es-Saydalânî, Hüseyin b. Muhammed b. Mette ve Hâce Abdullah el-Herevî onun talebelerinden bazılarıdır. Aynı zamanda bir zâhid olarak da tanıtılan Karrâb, Şâban 429'da (Mayıs 1038) Herat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Fezâ'ilü (Fazlû)'r-remy fi sebilillâhi te'âlâ*. Ok atmanın fazileti, yarış düzenlemenin önemi, silâh kullanmayı öğrenmenin teşvik edilmesi gibi konulara dair otuz beş hadisi ihtiva eden bir risâle olup bibliyografik kaynaklarda yer almayan bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Fâtih, nr. 3520; diğer nüshalar için bk. Kettânî, s. 50; Üsâme Nâsir en-Nakşibendî, XII [1983], s. 305-306). Avvâd'ın bu eseri hem Karrâb'a hem ağabeyi İsmâil'e ait iki ayrı risâleymiş gibi göstermesi ve her ikisi için de Köprülü (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 384) vermesi (*Meşâdirü't-türâsi'l-askerî inde'l-'Arab*, II, 219) doğru değildir. Risâle, önce Fazlurrahman Bâki'nin genişçe bir inceleme yazısıyla birlikte *Islamic Culture*'de (XXXIV [1960], s. 195-218), ardından Üsâme Nâsir en-Nakşibendî tarafından tahkik edilerek *el-Mevrid*'de (bk. bibl.) neşredilmiş, daha sonra Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân'ın tahkikiyle yayımlanmıştır (Zerkâ 1409/1989). 2. *Târîhu's-sinîn (sünen)*. Hz. Pey-

gamber döneminden itibaren müellifin vefatına kadar yaşamış âlimlerin ölüm tarihlerini tesbit etmek üzere kaleme alınmış iki ciltlik bir eser olup İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inin kaynakları arasındadır (II, 147; IV, 142; V, 288; IX, 243). 3. *Şemâ'ilü'l-'ulemâ'* ('*ubbâd*). Eserin adının *Keşfü'z-zunûn*'da *Şemâ'ilü'l-etkî-yâ'* ve *vefeyâtü'l-'ulemâ'* şeklinde verilmesi ikinci sıradaki kitapla aynı eser olabileceği ihtimalini akla getirmekte, Zirikli'nin *el-A'lâm*'da (I, 293) müellifin en meşhur eserinin adını *Târîhu vefeyâtü'l-'ulemâ'* diye zikredip muhteva olarak *Târîhu's-sinîn* için verilen bilgileri kaydetmesi de bu ihtimali güçlendirmektedir. 4. *Nesîmü'l-mühec*. Fazlurrahman Bâkî, Zehebî'nin *Âbâkâ'tü'n-nübelâ'* (XVII, 571) ve Sübkî'nin *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (IV, 264) adlı eserleri başta olmak üzere birçok kaynaktan bu şekilde hareketlenen kitabın adındaki ikinci kelimenin "men-hec" olması gerektiğini söylemektedir (IC, XXXIV/3 [1960], s. 197). Müellifin ayrıca *el-Üns ve's-selve (sülvân)* adlı bir eserinin bulunduğu zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülğâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r: el-Mün-tehab mine's-Siyâk* (nşr. M. Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1362 hş., s. 215; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 80-81; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'lî's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, s. 411, 414; Zehebî, *Âlâmü'n-nübelâ'*, XVII, 379-381, 570-572; a.mlf., *Tezkiretü'l-huf-fâz*, III, 1100-1102; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), IV, 264-265; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 147; IV, 142; V, 288; IX, 243; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1059; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 619; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 200; *İzâhu'l-meknûn*, II, 53; Sezgin, *GAS*, I, 389; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 293; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 50, 429; K. Avvâd, *Meşâdirü't-türâşî'l-askerî 'inde'l-'Arab*, Bağdad 1401/1981, II, 219; Fazlur Rahman Baqî, "Kitâbu Fađâ'il ir-ramyî fî sabillillâh", IC, XXXIV/3 (1960), s. 195-218; Üsâme Nâsir en-Nakşibendî, "Fezâ'ilü'r-remyî fî sabillillâhi te'â-lâ", *el-Mevrid*, XII, Bağdad 1983, s. 305-318.

ABDÜLKADİR ŞENEL

maktadır. Kars adının Gürcüce *karî* (kapı) kelimesinden geldiği, buranın Ermenistan ile Gürcistan arasında bulunması sebebiyle "kapıdaki şehir" anlamında *Kar-riskalaki* şeklinde anıldığı ileri sürülür. Ayrıca bu adın Türkçe *Karsak* kelimesine dayandığı ve Bulgar Türkleri'nin Karsak boyunun bölgedeki hâkimiyetinin (m.ö. II. yüzyıl) bir hâtırası olduğu da öne sürülmüştür (İA, VI, 361). Kars adına Bizans literatüründe ilk defa Konstantinos Porphyrogenetos'un eserinde rastlanır. Ortaçağ mahallî kroniklerinde burası için Karuts veya Karuc adının kullanıldığı belirtilir. Bizans kaynaklarında kullanılan Kars adı Arap kaynaklarında da aynı şekilde yer alır. Şehri İbnü'l-Esir ve Yâkût el-Hamevî Kars, Fârikî ise Gars adıyla zikreder. Osmanlı kaynaklarında da Kars imlâsıyla geçer. Osmanlı coğrafyacılarının eserlerinin pek çoğunda burası "Türkmen ülkesi"nde muhkem bir kaleye sahip şehir olarak gösterilmiştir.

Paleolitik çağlara ait izlere de rastlanan Kars çevresi İlkçağ'da Hititler, Urartular ve Sâsânîler'in hâkimiyetinde kaldı. İlk İslâm fetihleri esnasında Kars yöresinin bir bölümü Arap hâkimiyetine geçmişse de bölgede Bizans'la girilen rekabet sonucu Araplar'ın kesin hâkimiyeti ancak VIII. yüzyılda gerçekleşebildi. Bu dönemde Araplar'ın da desteğiyle Kars'a Bağratlılar hâkim oldu. Bağratlılar soyundan III. Aşot, 962'de beyliğinin merkezini Ani'ye taşıdıktan sonra kardeşi Muşeg'e merkezi Kars olmak üzere Vanand bölgesini verdi.

Arslan b. Selçuk'un oğlu Kutalmış 1049 ve 1053 yıllarında düzenlediği iki seferde de Kars'ı ele geçiremedi. 450'de (1058) Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtfî'nin emrindeki Selçuklu kuvvetleri Kars'ın kenar mahallerini ele geçirip yağmaladı, ancak şehri zaptedemeden Ani üzerine yürüdü. 456'da (1064) Alparslan'ın Ani üzerine hare-

keti esnada Kars'ta hüküm süren Vanand Prensi Gagik, Alparslan'a ve Selçuklu ailesine itaatini bildirdi. Bu suretle Kars herhangi bir askerî harekât olmadan Selçuklu topraklarına katıldı. Gagik ise Alparslan'ın bölgeden çekilmesinden sonra Bizans imparatoru ile anlaşarak Kayseri yakınlarındaki Zamantı suyu çevresinde bazı kasabaların kendisine verilmesi karşılığında ülkesini Bizans Devleti'ne dahil etti (Yinanç, s. 51). 1074'te Gürcü Krallığı'na bağlı olan şehir Sultan Melikşah zamanında kesin olarak Selçuklu hâkimiyeti altına alınmıştır (472/1080).

Selçuklular'ın zayıflamasından sonra Kars ve çevresi Gürcüler ile Türk beylikleri arasında rekabet sahası durumuna geldi. Bu dönemde şehrin bir müddet Saltuklular'ın hâkimiyetinde kaldığı ve İzzeddin Saltuk'un veziri Firûz tarafından kalesinin tamir ettirildiği Kars Kalesi'nde bulunan 548 (1153) tarihli bir kitâbeden anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ezrak İzzeddin için Kars hâkimi tabirini kullanmaktadır (*Mey-yâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 127). Şehir, VI. (XII.) yüzyıl ortalarında Ani emîrleri olan Şeddâdîler'in hâkimiyet alanına dahil oldu. Ancak bu durum uzun sürmedi ve Kars, Ahlatşahlar'ın elinde bulunduğu sıralarda yine Gürcüler tarafından istilâ edildi (Ebü'l-Ferec, II, 487). Celâleddin Hârizmşah, Moğollar karşısında dayanamamış, Azerbaycan'a çekildiği esnada bölge Gürcüler'in elinde bulunuyordu. Onun Kars ve çevresini yeniden fethetmesi (623/1226) İslâm dünyasında sevinç uyanırdı. Ancak ölümünden sonra şehir yeniden Gürcüler'in eline geçti. 636'da (1239) Curmagan Noyan kumandasındaki Moğol ordusu Gürcistan seferi sırasında Kars'ı alarak tahrip etti. Şehir 1336 yılına kadar İlhanlılar'ın, ardından da mahallî hânedanların idaresinde kaldı. 1356'da kısa bir süre Altın Ordu hâkimiyetine girdiyse de 759'da (1358) Celâyirliler tarafından

KARS

Doğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Kars çayı vadisiyle yüksek platodan ayrılmış bir tepenin üzerinde ve bu tepenin eteklerindeki düzlükte yer alır. Birbirinden farklı iki kısımdan oluşan şehrin eski bölümü Kars çayının açtığı derin vadinin kenarında bulunmakta olup buranın ana merkezini Kars Kalesi oluşturur. Başlıca tarihî yapılar bu kısımdadır. Yeni mahaller eski kısımla istasyon arasında yer al-

XVII. yüzyılın sonlarında Kars'ı gösteren bir gravür (Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage au Levant*, II, 290)

